

Bevezetés a vallástudományba

5. A vallás jelenségei (2):

tér és idő, kultuszhelyek, rítusok,
a vallási élmény, módosult tudatállapotok

Biró Tamás

birot@or-zse.hu

2023. március 21. és 28.

Egy kérdés...

Mi a „zsidó” szó

ellentéte?

A vallás mint rendszer *(ismétlés, de még lesz)*

- **Gondolati elemek, viselkedés, fizikai valóság, intézmények...**
- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb.
- + Mindez **dinamikus rendszer:**
időben változik, fejlődik, átalakul, szakad...

A rendszer leírása lehet:

szinkrón: adott időpontra vonatkozik („*itt és most*”; „*ott és akkor*”).

diakrón: az időbeli változással foglalkozik.

A vallás részrendszerei *(ismétlés, de még lesz)*

1. diáor
2. diáor

- **Gondolati elemek:** fogalmak (pl. Isten, démon, messiás, megváltás, bűn...), *narratívák* (pl. mítoszok), előírások (pl. törvények), a világban zajló eseményeket értelmező *világkép*, etikai **normák**, várakozások (pl. jutalom és büntetés) stb.
- **Viselkedés:** *rítusok*, **kötelező** és **tiltott** tevékenységek, módosult tudatállapotok...
- **Fizikai valóság:** *szakrális tárgyak*, szakrális épületek, zene, képzőművészet...
- **Intézmények:** egyházi szervezet, *vallási specialisták* (papok, sámánok, tanítók...)
- + **Külső környezet:** adott társadalom, valamint az azt körülvevő más kultúrák, stb., amelybe a vallás rendszere be van ágyazva.

3. diáor

A vallás részrendszerei (2):

A szent tér és a szent idő

A „szent” és a „profán” (mint ellentétpár)

Lev 19,2: „Szólj Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, és mondd nékik: **szent**ek legyetek, mert én az Úr, a ti Istenetek **szent** vagyok.”

- Teológiai és fenomenológiai megközelítésekben:

A „szent” = „abszolút létező”, amelyet érezni, megtapasztalni kell.

Rudolf Otto: „Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz”

(Rudolf Otto *A szent* c. főművének alcíme)

- Történeti és antropológiai megközelítésekben:

A „szent” = „elkülönített, elhatárolt”.

A „szent” és a „profán” (mint ellentétpár)

Lev 19,2: „Szólj Izráel fiainak egész gyülekezetéhez, és mondd nékik: **szent**ek legyetek, mert én az Úr, a ti Istenetek **szent** vagyok.”

- Teológiai és fenomenológiai megközelítésekben:

A „szent” = „abszolút létező”, amelyet **érezni, megtapasztalni** kell.

Rudolf Otto: „Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz”
(Rudolf Otto *A szent* c. főművének alcíme)

- Történeti és antropológiai megközelítésekben:

A „szent” = „**elkülönített**, elhatárolt”.

*Két kulcsfogalom a vallástudományban:
szakrális idő
szakrális tér
Hogy fogható meg e megközelítésekben?*

A „szent idő” és a „szent tér”

- Eliade (*A szent és a profán*, 1957): a **tér** és az **idő** inhomogenitása
- Speciális idők, **amikor** „megnyilatkozik a Szent”

- **Amikor** speciálisan kell viselkedni. Avagy **amikor** speciális **élményt lehet szerezni**.

Egyszeri történelmi alkalom?
Életeseményhez köthető?
Naptári ciklushoz köthető?

A szent idő, mint a rítus **elkülönített** időpontja → ünnepek, stb.
amikor speciálisan kell viselkedni.

- Teofánia a mitológiában/narratívában:

pl. Exod 19,10. Az Úr pedig monda Mózesnek: Eredj el a néphez és **szenteld** meg őket **ma**, meg **holnap** és hogy mossák ki az ő ruháikat;
11. És legyenek készek harmadnapra; mert **harmadnapon** leszáll az Úr az egész nép szeme láttára a Sinai hegyre.

elhatárolt időben
speciális élmény és
speciális viselkedés

- itt & most** {
- A naptárban: péntek / szombat / vasárnap; újév; ...
 - A rítus időpontja: tipikusan az ünnepek. Ld. rövidesen „rítusok” alatt.

A „szent idő” és a „szent tér”

- Eliade (*A szent és a profán*, 1957): a **tér** és az **idő** inhomogenitása

- Speciális terek, **ahol** „megnyilatkozik a Szent”

- **Ahol** speciálisan kell viselkedni. Avagy **ahol** speciális **élményt lehet szerezni**.

Természetes hely vagy épített hely?

A szent tér, mint a rítus **elkülönített** helyszíne → szentélyek, templomok, stb., ahol speciálisan kell viselkedni.

- Teofánia a mitológiában/narratívában:

pl. Exod 3,4. *És látá az Úr, hogy oda méne megnézni, és szólítá őt Isten a csipkebokorból, mondván: Mózes, Mózes. Ez pedig monda: Ímhol vagyok.*

5. *És monda: Ne jőjj ide közel, oldd le a te saruidat lábaidról; mert a hely, a melyen állasz, szent föld.*

elhatárolt térben
speciális élmény és
speciális viselkedés

**itt &
most**

- Földrajzban: Izrael földje (Szentföld); Jeruzsálem; Himalája...
- A rítus helyszíne: szentélyek, templomok, zsinagógák; Kotel; Mekka...

Kultuszhelyek: *szempontok az elemzésükhöz*

- Templomok, zsinagógák, szentélyek, jósdák... Siratófal, Kába-kő...
- Rítusokra kijelölt szakrális helyek/terek (vö. Eliade-féle *szent tér*).

Exod 25,8: „És készítsenek nékem **szent** hajlékot, hogy ő közöttük lakozzam.”

- Természetes hely (pl. egy szent hegy, pl. *Morija*)
vagy épített hely (pl. Szentély) ?

- Szükség van-e a szakrális hely felavatására?
Deszakralizálható és reszakralizálható-e?

- Egyedi hely (pl. *a* zsidó Szentély)
vagy tetszőlegesen ismételhető (pl. zsinagógák) ?

- Kizárólagosan ott végezhető el a kultusz, vagy máshol is?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
 - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
 - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?
- Mi a tér belső **struktúrája**?
 - Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
 - Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?
- Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**?
 - Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
 - Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?
- Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához?
 - Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
 - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
 - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?

Mi a tér belső **struktúrája**?

- Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
- Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?

➤ Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**?

- Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
- Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?

➤ Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához?

- Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

diakrón
elemzés

minden más szinkrón
elemzés: ugye hogy nem csak
történelmi szempontból lehet
érdekes kérdéseket felvetni?

A zsinagóga mint szakrális tér a zsidóságban

- Milyen kérdéseket tehetünk fel, hogy megértsük a *zsinagóga* fogalmát?

Például:

- Mi a zsinagóga **meghatározása**?
 - Mitől válik egy tér zsinagógává? Megszűnhet a szakrális státusza? (Időben mettől meddig?)
 - Hol kezdődik, hol végződik térben? Például szakrális tér-e a zsinagóga előtere, udvara?
- Mi a tér belső **struktúrája**? Vö. *strukturalizmus*
 - Van-e hierarchia, „szentebb” és „kevésbé szent” tér? Tükrözi ez a vallás más aspektusát?
 - Különböző korokban, különböző irányzatokban, földrajzilag változik-e a struktúra?
- Mi a zsinagóga (*pl. rituális, közösségi stb.*) **funkciója**? Vö. *funkcionalizmus*
Vö. *vallásszociológia*
 - Milyen tevékenységek zajlanak a szakrális térben?
 - Ezeket a tevékenységeket máshol is lehet végezni?
- Hogy viszonyul a **hívő** a zsinagógához? Vö. *valláspszichológia*
Vö. *fenomenológia*
 - Mit érez a hívő, ha belép a szakrális térbe? Hogyan gondol rá?

Rítusok, rituálé

A rítusok fajtái

- Átmeneti rítusok (Arnold van Gennep, 1909, *rites de passage*):
 - Átmenet, transzformáció X társadalmi státuszból Y társadalmi státuszba.
 - Életeseményekhez kapcsolódó: főleg születés, pubertás, házasság, halál.
 - Beavatási rítusok: pl. felnőtté, pappá, rabbivá, sámánná, doktorrá avatás.
- Naptári rítusok: gyakran áldozati rítusok formájában.
- Áldozati rítusok: adomány az istenségeknek/részére, *ünnepen v. más alkalomból*.
- Krízisrítusok:
 - Például betegség, aszály esetén: a krízishelyzet elhárítása / elviselése érdekében
 - Radnóti: „s az iskolába menvén, a járda peremén, // hogy ne feleljek aznap, egy kőre léptem én” (Nem tudhatom, 1944). **Hol a határ vallás és babona közt?**
- Egyéb rítusok

Liminalitás (van Gennep és Turner)

- A rítus: mint válasz az élet „kríziseire”?
Beavatási krízisek, betegségkrízisek, hitkrízisek, életkrízisek, megrendezett krízisek?
- Az átmeneti rítus: átmenet egy „határon” (lat. *limes*)
- Az átmeneti rítusok három fázisa:
 - Szeparáció: a beavatandó szimbolikus elkülönítése korábbi állapotából (pl. térben).
 - Marginalizáció — tranzíció — iniciáció:
a rítuson keresztülmenő különleges állapotban (pl. státuszfüggetlen spec. öltözet).
 - Reintegráció az új állapotába.

Liminalitás (van Gennep és Turner)

- Az átmeneti rítusok három fázisa:
 1. Szeparáció: a beavatandó szimbolikus elkülönítése korábbi állapotából (pl. térben).
 2. Marginalizáció — tranzíció — iniciáció: a rítuson keresztülmenő különleges állapotban (pl. státuszfüggetlen speciális öltözet).
 3. Reintegráció az új állapotába.
- Egy kevésbé ismert példa: Deut 21,10–13

10. Mikor hadba mégy ellenségeid ellen, és kezedbe adja őket az Úr, a te Istened, és azok közül foglyokat ejtesz; 11. És meglátsz a foglyok között egy szép ábrázatú asszonyt, és megszereted azt, úgy hogy elvennéd feleségül: 12. **Vidd be őt a te házádba**, hogy nyirja meg a fejét, és messe le körmeit. 13. És az ő fogoly ruháját vesse le magáról, és **maradjon a te házában**, hogy **sirassa az ő atyját és anyját egész hónapig**; és csak azután **menj be hozzá**, és **légy az ő férje**, és legyen ő a te feleséged.

A rítusok lehetséges társadalmi funkciói

- Közös élmény: erősíti a társadalom tagjai közti köteléket, kohéziót, szolidaritást.
- Erősíti a rítusban résztvevők közti köteléket, kohéziót, szolidaritást (pl. kohortban végrehajtott, fájdalmas beavatási rítusok).
- Dramatizálja, újrajátssza vagy újraélhetővé teszi a mítoszokat.
 - Például a *szédereste* mint az egyiptomi kivonulás megélhetővé tétele: a zsidó nép alapvető narratíváját élményszerű formában adjuk át a következő generációnak.
- A beavatandó számára megkönnyíti az átmenetet egy új státuszba.
- A társadalom alapvető értékeit jelenítik meg és adja tovább.
- „Válságok” megoldása annak dramatizálásával.

Funkcionális megközelítés

a vallástudományban:

adott jelenséget azzal magyarázunk, hogy milyen (társadalmi) funkciót, szerepet tölthet be, mi a „haszna”, mivel járul hozzá a társadalomhoz.

*Manapság divatos a vallás-
szociológiában a rítust mint
a kommunikáció egyik
formáját felfogni.*

A rítus mint kommunikáció

Valaki kommunikál **valaki felé** valamilyen **üzenetet** valamilyen **formában**:

- **Üzenet:** *például*
 - Értékek: a közösség, a vallás vagy az etika értékrendszere.
 - Narratívák: a közösség meghatározó történetei (amelyeket pl. a rítus dramatizál).
 - Társadalmilag fontos információ: átmeneti rítuson keresztül esett egyén új státusza.
- **Forma:** *például*
 - Explicit: az üzenet szövege elhangzik a rítus keretében.
 - Implicit: az üzenetet megérti az, aki részt vesz a rítuson.
 - Szimbolikus: a nem verbális üzenet a *vallási szimbólumrendszer* révén adódik át.
 - Értelmezés révén: a rítusról szóló beszélgetések keretében fogalmazódik meg.

Rítusok: néhány további gondolat

Gyakran találkozni a következő megközelítésekkel is.

Vajon egyetértünk velük?

- A rítus mint meghatározott cselekvések kötött sorozata
- A rítus mint értelmetlen cselekvéssor. Rítus = irracionalitás.
- A rítus mint olyan cselekvéssor, amelynek nincs nyilvánvaló praktikus célja

Egyes rítusokra igazak lehetnek, másokra kevésbé, vagy nézőpont kérdése. Igazak olyan cselekvéssorokra is, amelyek nem rítusok: pl. kényszerbetegség.

Nem vallásos rítusok és a „civil vallás”

- Szekuláris átmeneti rítusok:
 - Vallási eredetű, de szekularizált rítusok: polgári esküvő, temetés, névadó...
 - Szekuláris eredetű rítusok: doktorrá avatás, országgyűlési képviselői eskü...
- A protokoll és az etikett mint „rítus” (azaz rögzített cselekvéssor)
- Közösségi rítusok: himnuszéneklés, zászlófelvonás,
aug. 20-i tűzijáték, máj. 1-jei felvonulás, márc. 15-i kokárda...
- Civil vallás:
 - *Robert Bellah* szociológus (“Civil Religion in America” c. esszé, 1967)
 - Az [Bellah: amerikai] életformát meghatározó, a társadalom nagy része által osztott, „vallásos jellegű” hiedelmek, szimbólumok és rituálék.

A vallási élmény

A „végső valóság” („ultimate reality”) formái

Két forma:

1. Az „Abszolút” (tipikusan a keleti vallásokban és a *New Age*-ben)

- Például: nirvána. Például: *én szof* (אין סוף, a „végtelen” a zsidó Kabbalában).
- A „világ teljességének”, a „végtelennek” a **megtapasztalása** különleges technikákkal (amelyek pl. bizonyos agyterületeket stimulálnak) lehetséges csak. *Ld. következő diákat.*

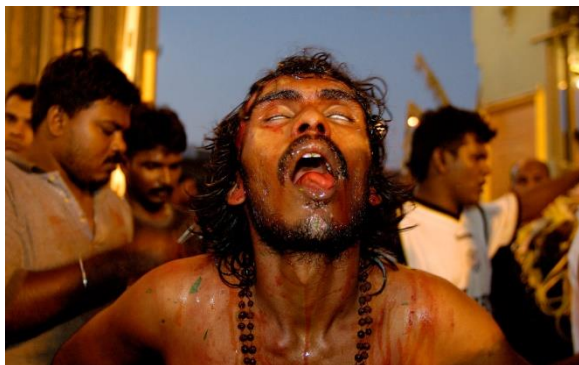
2. Személyes isten (tipikusan a monoteista vallásokban)

- Isten **mint személy**, aki meghallgatja az imákat, segít, haragszik rám, jutalmaz, büntet, stb.
- Kapcsolat vele mint személlyel – akárcsak a közösségünket alkotó többi személlyel:
 - ❖ **kommunikációval** (ima: én Istenhez; kinyilatkoztatott szentirat exegézise: Isten felém)
 - ❖ **vendéglátással** (vö. ételáldozat), stb.

Isten mint személy: vö. a „természetfeletti ember” típusaival az előző diasoron.

A „végső valóság” („ultimate reality”) megtapasztalása

- Mi a vallási élmény? *(Ld. majd fenomenológia alatt is.)*
 - A Szent megtapasztalása? — *első személyű leírás*
 - Bizonyos agyterületek aktivációja? — *harmadik személyű leírás*
- Extrém tudatállapotok, transz előidézése extrém testi kondíciókkal
(böjt, tűzön futás, önostorozás, csonkítás, végtagok amputálása, bőr átfúrása...)

Dimitris Xygalatas: <http://cdn-imgs-mag.aeon.co/images/2014/09/00040246.jpg>
<http://today.uconn.edu/wp-content/uploads/2015/02/Piercing1.jpg>
<http://www.qub.ac.uk/schools/InstituteofCognitionCulture/Image5,285314,en.jpg>

Érintkezés, kapcsolatfelvétel a természetfeletttel: *megváltozott tudatállapotok és más „gyakorlati módszerek”*

Abszolút megtapasztalása

Kapcsolat mint személyllyel

- **Ima:** egyéni *vagy* közösségi? csendben *vagy* hangosan?
gondolatban *vagy* szavakkal? spontán *vagy* kötött szöveggel?
- **Prédikáció**, valamint mítoszok és szent iratok **tanulmányozása**: intellektuális tevékenység vallási specialisták vezetésével, az istenség bölcsességének és akaratának a megismerése (*exegézis mint az istenség kommunikációja az ember felé*).
- **Jóslás, álommagyarázat** (divináció) {
 - Indukált és spontán úton kapott jelek értelmezése.
 - Van-e / hol a határ vallás és mágia közt? (*ld. később*)
- **Ünnepek**, mágikus-vallási **szertartások**, áldozati rituálék. Böjt.
- Zaj és **zene**.
- Transz és extázis (ld. **megváltozott tudatállapotok**).
- **Misztika**, ezotéria: intellektuális és rituális szinten, „gyakorlati kabbala”.

Viszlát következő alkalommal!